

İki Şairin Bir Şehri: Taşkent

A City by Two Different Poets: Tashkent

Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK *

Öz

Maksud Şeyhzâde “20. yüzyıl Özbek edebiyatında şiir ve tiyatro eserleriyle tanınmış temsilcilerinden biridir. Aslen Azerbaycanlı olan Şeyhzâde, yüksek tahsilini tamamladıktan sonra, Dağıstan’da muallim, şair, gazeteci ve münekkit olarak tanınmaya başlar. Şeyhzâde, Pedagoji Enstitüsü’nün uzaktan eğitim veren bölümünde öğrenci olduğu için Bakû’ye gidiş gelişleri sırasında Mayakovski, Sergei Yesenin ve Nazım Hikmet gibi Sovyet şiirinin tanınmış şairleriyle tanışır. Dönemin yönetimi tarafından Şeyhzâde, 6 Aralık 1927 tarihinde “sosyal tehlike arz eden unsur” olarak değerlendirilir ve üç yıl sürgün cezasına çarptırılır. O da annesinin tavsiyesi ile sürgün yeri olarak Taşkent’i tercih eder ve 1928 yılı Şubat ayının sonlarında cezasını çekmek üzere bu şehre gelir ve bir daha Azerbaycan’a dönmez. Hayatının sonuna kadar burada yaşayan Maksud Şeyhzâde, Taşkent hakkındaki düşünce ve duygularını, 1957 yılında yazdığı Taşkentnâme adlı destanında ebedileştirir.

Modern Özbek Edebiyatının temsilcilerinden Erkin Vâhidov’un Palatka-da Yozilgan Doston’ı 1966 yılında meydana gelen büyük depremi ve bu deprem sonrasında Taşkent’i anlatmaktadır. 8 bölümden oluşan bu eserde bilhassa söz konusu büyük depremden sonra Taşkent şehrinin durumu ve onun yeniden nasıl imar edildiği; bu doğal afetin yaşandığı süreçte ve sonrasında Özbeklerin sebat ve metanetini, ruh güzelliğini ve dostluğunu anlatmaktadır.

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, velisavasyelok@yahoo.com

Bu makalede sürgün cezasına çekmek üzere Taşkent'e gelen ve burayı kendisine memleket olarak benimseyen bir şairle, büyük bir felaketi bizatihi yaşayan ve bu süreçte yaşananları gözlemleyerek bunları ebedileştiren bir şairin nazarından bir şehrin nasıl görüldüğü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erkin Vâhidov (Erkin Vohidov / Эркин Воҳидов), güneş ülkesi, imge, Maksud Şeyhzâde (Maqsud Shayhzoda/ Мақсуд Шайхзода), medeniyet, Palatkada Yozilgan Doston (Палаткада ёзилган достон), şehir destanı, şehir ve edebiyat, şehir, şehrin şiiri, şiir, modernizm, Taşkent (Tashkent / Toshkent / Тошкент), Taşkentnâme (Toshkentnome/ Тошкентнома).

Abstract

Sheikhzade, Maksud is one of the renowned emissaries of the 20th century Uzbek literature and drama. Born and raised in Azerbaijan, Sheikhzade was started to become known by the society in Daghestan attributable to his astonishing work as a teacher, poet, journalist and critic, after completing his higher education. Since he was a student at a department of Pedagogical Institute in Baku, which was offering remote education, he happened to get personally acquainted with such famous names of Soviet poetry as Vladimir Mayakovsky, Sergei Alexandrovich Yesenin and Nazim Hikmet, in time of his travels to and from Baku. On December 6th, 1927, he is sentenced to three years of exile, by the central government of his period for the charge of "posing a social threat". So he chooses Tashkent as the destination of his exile, listening to her mother's advice and arrives at this city by the end of February, 1928, for expiation and never returns back to Azerbaijan, again. Sheikhzade, Maksud lives there till the end of his days, eternalizing his thoughts and feelings about Tashkent, in the lyric philosophical "Poem About Tashkent" (literal translation of the originally Russian title), he writes in 1957.

The "Palatkada Yozilgan Doston", or, "The Poem That was Written in a Tent" by Erkin Vohidov, a celebrated envoy of Contemporary Uzbek Literature tells the story of the catastrophic earthquake which took place in 1966 and of Tashkent in its aftermath. This piece of art consists of 8 chapters and describes especially the actual circumstances in Tashkent city after the big disaster and how it was rebuilt from rubble, while dexterously depicting the persistence and determination as well as spiritual kindness and friendship of the Uzbek people.

This article will concentrate around the aesthetic appearance of a city facing a historical disaster from the viewpoint of a poet who arrives at Tashkent on exile and makes it his home and then immortalize after carefully observing various aspects of it as he sees throughout the process.

Keywords: Erkin Vohidov (Erkin Vâhidov / Эркин Воҳидов), country of sun, image, Maksud Sheikhzade, (Maqsud Shayhzoda/ Мақсуд Шайхзода), civilization, The Poem That was Written in a Tent (Palatkada Yozilgan Doston / Палаткада ёзилган достон), urban poetry, city and literature, city, urban lyrics, poem, mod-

ernizm, poet and city, Tashkent (Toshkent / Тошкент), Poem About Tashkent / Toshkentnoma/ Тошкентнома).

Giriş

Maksud Şeyhzâde ve Toshkentnoma

1957 yılında yazdığı “Taşkentnâme” adlı destanında,

“Умрим бино бўлди Озарбайжонда,

Кечди болалигим у гул маконда.

Низомий ватани, Ганжа ўлкаси

Ўпкамга тўлдирдн шеър ҳавосин,

Кур наҳрим мулойим, тинч музикаси

Кўнглимда уйготди куйлаш ҳавасин.” (Шайхзода 1969: 495)

mısralarıyla Azerbaycanlı olduğunu, çocukluk yıllarının Nizami'nin vatanında geçtiğini ve şiire olan hevesinin de bu ülkede başladığını ifade eden Maksud Şeyhzâde 20. yüzyıl Özbek edebiyatının şiir ve tiyatro vadisindeki tanınmış temsilcilerindendir. 1908 yılında Tiflis'te dünyaya gelen Şeyhzâde kendi yazdığı biyografisinde, “ilk muallim”inin Muhtar Efendizâde adlı bir zat olduğunu haber verir. Bu muallim, 1904 yılında Kuba'da “Usûl-i Savtiyye”, 1906'da da Aktaş'ta “Dârü'l-İrfân” ve daha sonra “Rüştiye” mekteplerini açmıştır (Karakaş 2010: 13). Ceditçi aydınlar tarafından açılan “Rüştiye, Usûl-i Savtiye ve Dârü'l-İrfân” mekteplerinde, bütün “dünyevî” ilimler okutulmuştur. Bununla birlikte Ceditçiler bu mekteplerde çocukları millî ruhla eğitmeye ayrı bir önem vermişlerdir (Rıza 1980: 11). Önce Çar, sonra da Sovyet idareleri sırasında Türk halklarının din, örf ve âdetlerinin, millî tarih ve kültürlerinin ayaklar altına alınması, Ceditçi muallimlerin çocukları milliyetçilik ruhuyla eğitmelerini gerektirmiştir (Karimov 2010: 11-12). Maksud Şeyhzâde de böyle bir mahiyeti olan bu mektepte okumuştur.

Şeyhzâde, bu okuldan sonra eğitimine devam etmek üzere 1921 yılında Bakû'ya gelerek Dârülmualimîn'e girer (Gafurov 1972: 101-102). Onun bu okuldaki yakın arkadaşlarından Ekrem Cafer, hatıralarında, Hüseyin Câvid'den “aziz muallimiz, nur heykeli Câvidimiz ekmeğimize lezzet kattı, suyumuzu şerbete çevirdi” (Karakaş 2010: 14) diye söz eder. Yine onun bildirdiğine göre, derslerde Azerbaycan Türk edebiyatını, Osmanlı Türk edebiyatı ile beraber öğrenirler. Türk edebiyatının Tanzimat, Servet-i Fünûn ve Millî Edebiyat devirleri, bilhassa dikkatle takip edilir. Maksud Şeyhzâde, bilhassa Tefvik Fikret'in “Rübâb-ı Şikeste”sinin “deli”sidir (Rıza 1980: 13).

Maksud Şeyhzâde, 1925 yılında Dârülmualimîn'den mezun olunca, Azerbaycan Maarif Komiserliği tarafından Derbend şehrine öğretmen olarak tayin edilir. O, Derbend şehrindeki ilk mekteplerden birinde Türk dili ve edebiyatı dersleri ve-

rir. Muallimliğin yanı sıra Buynak'da neşredilen “Maarif Yolu” ile Bakû'da çıkarılan “Kommünist” gazeteleriyle de ilgilenir; bu yayın organlarına, şiir ve yazılar gönderir. Bu yıllarda şiir ve yazılarında “Şeyhzâde” imzasını kullanan Maksud Şeyhzâde, Derbend'de bulunduğu sırada ciddi şekilde siyasî ve sosyal faaliyetlere ve o sırada Dağıstan'da dil meselesi üzerinde devam eden hararetli tartışmalara dâhil olur. Dağıstan'daki öğretmenlerin çoğu gibi o da Türk dili taraftarıdır.

Bu tartışmaların şiddetlendiği sırada Şeyhzâde kendi talebiyle Derbend'den Buynak'a tayin edilir. O, 1926-27 eğitim yılında Haziran ayına kadar Buynak'taki Pedagoji Bilim Yurdu'nda muallim olarak çalışır (Naim Kerimov 2010: 22-25). Dağıstan'da bulunduğu kısa süre içerisinde muallim, şair, gazeteci ve münekkit olarak tanınmaya başlayan Şeyhzâde, aynı yıllarda Pedagoji Enstitüsü'nün uzaktan eğitim veren bölümünde öğrenci olduğu için Bakû'ye gidiş gelişleri sırasında Mayakovski, Sergei Yesenin ve Nazım Hikmet gibi Sovyet şiirinin çok tanınmış şairleriyle tanışır (Bargan 2006: 18). 1927 yılında, karşı inkılâpçı faaliyetlerde bulunmak suçundan tutuklanan Şeyhzâde'nin mahkemesi onun üç yıl sürgün cezasına çarptırılması kararıyla sonuçlanır. Mahkeme kararına göre Şeyhzâde'nin sürgün cezasını Moskova, Leningrad, Kiev, Harkov, Tiflis ve Bakû dışındaki başka bir şehirde çekmesi gerekir. Şeyhzâde, Mahaçkale'de dokuz ay devam eden tutukluluktan sonra, annesinin tavsiyesi ile sürgün yeri olarak Taşkent'i tercih eder ve 1928 yılı Şubat ayının sonlarında cezasını çekmek üzere Özbekistan'a gelir (Karakaş 2010: 31-34).

Şeyhzâde'nin Özbekistan'a geldiği yıllarda Taşkent ile Bakû arasındaki kültür ilişkileri yoğun şekilde devam etmektedir. Bir kısım Azerbaycanlı aydınlar Taşkent'te yaşamaktadırlar. Bundan başka, babasının dostlarından Sâbir Şeripov da Taşkentlidir. Nitekim Şeyhzâde, Taşkent'e gelince, birkaç ay müddetle bu baba dostunun evinde ikamet eder. Şeyhzâde'nin Taşkent'i tercih etmesi, siyasî şube tarafından da olumlu karşılanır.

Taşkent'e geldikten sonra, Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin Şark Fakültesi'nde okumaya başlamış olsa da bir süre sonra okulu bırakarak “Şark Hakikati” gazetesinde mütercim olarak çalışmaya başlar. Şeyhzâde, Taşkent'teki ilk yıllarında Aybek ve Gafur Gulam gibi genç Özbek şairleri ile tanışır. Onların da yardımlarıyla Özbek lehçesini mükemmel şekilde öğrenmeye ve bu lehçede şiirler yazmaya çalışır. 1929 yılında Özbek lehçesinde yazdığı ilk şiiri olan “Traktor”, “Şark Hakikati” gazetesinde yayımlar. Bundan sonra, ömrünün sonuna kadar bu lehçede şiirler, destanlar, drama ve tercümeleler, edebî ve tenkidî yazılar kaleme alır.

1932 yılında sürgün cezası sona eren Şeyhzâde, kendi geleceği hakkında görüşmek üzere Azerbaycan'daki ailesinin yanına gider. Cezası bitmiş olmasına rağmen bundan sonra da Taşkent'te yaşamaya karar verir. Sürgün esasında geldiği Taşkent'i adeta kendisinin yeniden doğduğu ve yaşayacağı yer olarak gören Şeyhzâde, bu şehri doğup büyüdüğü Tiflis kadar sevmiş ve benimsemiştir. Bu münasebetle o, hem “şehir” kelimesinin manasını idrak etmek hem de Taşkentli birisi olarak burayı anlamak ve anlatmak arzusuyla bu şehir için uzun süre bir destan yazmayı düşünür ve malzeme toplar. “Toshkentnoma” adlı destan bu arzu ve düşüncenin mahsulüdür.

Toshkentnoma (Taşkentnâme): 1957 yılında son şeklini alan Toshkentname, Maksud Şeyhzâde 'nin 1929 yılında üç yıllığına mecburen geldiği ve bu zorunlu süre bittikten sonra hayatının kalanını geçirecek kadar sevdiği, hatta yeniden doğduğu yer olarak gördüğü Taşkent'e karşı hem sevgisini ifade ettiği hem de kendisine bağrını açan bu şehre ve buranın insanlarına vefa borcunu ödemek için yazdığı destandır. Böylesine duygu ve sorumlulukla yazılan bu destanda Taşkent, müşfik bir anne olarak tasvir edilmiş, Türkistan'ın adeta kalbi olarak görülmüştür. Coğrafi olarak yolların kesiştiği bir yerde kurulan ve tarihin her döneminde önemli roller oynayan bu şehri yüceltmek, onun güzelliklerini tasvir etmek; tarihsel süreçte onun başından geçenleri, yaşadığı sıkıntıları, girdiği mücadelelerde kazandığı galibiyetleri anlatmak, şehrin mukimlerinin dostluk esasında kardeşçe yaşadıklarını dile getirmek Şeyhzâde 'nin metni kurmadaki endişesinin esasını oluşturur. Destanda genel olarak Taşkent'in doğal güzellikleri, kuruluşunun tarihi kayıtlar ve diğer delillere göre binlerce yıl öncesine dayandığı, uzun mazisinde pek çok külfete göğüs gerdiği ve sıkıntılar yaşadığı, mukimlerinin müşfik, yardımsever ve fedakâr olma gibi hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu eser okuyucusuyla ilk olarak "Тошкент Ҳақиқати" gazetesinde yayımlandığında buluşmuş, daha sonra defalarca müstakil kitap hâlinde yayımlanmıştır.

Maksud Şeyhzâde 'de, Taşkent hakkında edebi bir eser yazma niyeti 1953 yılının sonlarında ortaya çıkmış ve o, 1955 yılından itibaren de bu eseri yazmak amacıyla ciddi hazırlıklara başlamıştır. Bu münasebetle o, önce Taşkent'in tarihine ait kaynaklarla meşgul olarak malumat toplamış; kitap, gazete ve dergilerden şehir hakkında dikkat çekici ve bu şehrin anlatılmasında bir anlam taşıyan materyalleri toplamaya başlamıştır. Yine o, destan yazmasının hazırlık sürecinde eski Çin, İran ve Arap tarihi kaynaklarından da Taşkent hakkında geçen bilgiler toplamış, Taşkent şehriyle ilişkili efsaneleri de incelemiştir. Bu şehri sadece kütüphanelerde araştırmakla kalmayan Şeyhzâde ayrıca Taşkent'in aksakallarıyla buluşup görüşerek onlardan Taşkent'e dair hatıralarını, düşüncelerini ve duygularını dinlemiştir.

Toshkennoma, 1683 mısradan müteşekkildir. Destan, "Bag'ishlov" bölümüyle birlikte toplam 19 bölümden meydana gelir. Şeyhzâde sadece destanın girişi olarak değerlendirilebilecek kısma isim vermiş (Bag'ishlov), diğer on sekiz bölüme ad vermek yerine bunların her birini Romen rakamlarıyla sıralı olarak (I, II, III ... XIX) numaralandırmıştır.

Destanda, anlatıcının tutumu iki şekilde görülmektedir. Bunların ilkinde anlatıcı Taşkent'i gezen, inceleyen, şehrin hem sözlü hem de yazılı tarihini öğrenme gayretindeki birisi olarak görülür. Ayrıca bu anlatıcı gördükleri ve öğrendikleri hakkında yorumlar yapan, duygularını dile getiren zaman zaman da hükümler veren niteliğiyle dikkat çeker. Diğer anlatıcı ise gezdiği yerlerde insanların arasına karışan, onlarla sohbet ederek bilgiler alan, öğrendikleri esasında etrafına yeniden bakan ve gördüklerinin anlamlarını bu çerçevede çözmeye ve idrak etmeye çalışan bir Taşkentli olarak okuyucuyla konuşmaktadır. Bu anlatıcı, Taşkent'in tarihin çeşitli dönemlerinde abad bir şekilde huzur içerisinde yaşamasına karşın bu şehrin

zaman zaman gerek güzelliği, gerek ticaret yollarının bulunduğu bir merkez olması, gerekse coğrafi konumu sebebiyle sıkıntılar çektiğini ama yıkılıp kaybolmadan varlığını muhafaza ettiğini burada yaşayanların Taşkent'i sahiplenme duygusunun yattığını tespit ve ifade eder.

Destanın terkibi şöyledir:

Giriş: Destana,

Шаҳарлар бокийдир, умр — ўткинчи,

Дарёлар собитдир, сувлар — кўчкнчи. (Шайхзода 1969: 447)

(Şehirler bakidir, ömür geçici,

Deryalar sabittir, sular geçip gidici.)

mısralarıyla başlayan şair, her insanın aslında hem güzelliği temsil etme hem kendine dair kalıcı bir iz bırakma arzusu ve gayreti içerisinde olduğunu düşünür. Bu münasebetle kimisi elindeki sanatını gösteren ya bir bina yahut köprü yaparak iz bırakır, kimisi ağaç dikerek tabiatın güzelliğinin sürekliliğinde kendisini yaşatır; kimisi ülkesi ve insanlık için güzel işler yapacağına inandığı evlatlar yetiştirerek bu arzusunu gerçekleştirir; kimisi de söylediği türkü yahut şarkılarla buna ulaşacağına inanır. Şaire göre bu manada öyle insanlar vardır ki onlar da yazdıkları şiirlerin her bir mısrasıyla bu amaçlarına ulaşırlar.

Anlatıcı tam da bu endişeyle içinde yaşadığı şehrin gerek tarihi gerekse doğal güzellikleri ve mukimlerinin pek çok niteliğiyle insanlığın hafızasında kalıcı olduğunu bir arkadaşına anlatmıştır. Ancak anlatıcının kendi şehri hakkında anlattıklarına muhatabı pek inanmayarak “Bu kadar olmasa gerek!” diye düşünmüş, ama anlatıcının anlattıklarına inanmadığını doğrudan söylemek yerine “Hele şehrinin bir görelim de...” ifadesiyle karşılık vermiştir. Lakin arkadaş, hakkında pek çok şey dinlediği bu şehri gördüğünde “Söylediğin kadar varmış, hatta söylediklerin azmış!” deyince şair anlatıcıya şunları söyler:

Бир вақтлар мен сенга шаҳримни мақтаб

Қиларкан таърифин, сен бир оз тўхтаб,

«Шунчалар бормикан?» деб гумон қилдинг,

«Кўрганда айтамыз!» деб имо қилдинг,

Ва айтдинг —

дарвоқе кўргандан кейин:

«Мақтовинг оз экан, соз экан уйинг!» (Шайхзода 1969: 447)

cevabını verir. Şair, destanını mensur değil de manzum yazmasının gerekçesini de,

Наср — оғир қадам, назм — чопогон. (Шайхзода 1969: 447)

mısrasıyla ifade eder.

Gelişme: Destanın 1-17 bölümleri gelişme bölümü olarak değerlendirilebilir. Destanın yazıldığı tarih esas alındığında, Taşkent'in yakın tarihi olarak değerlendirilecek 1900'lü yıllardaki şehrin durumundan ve bu yıllardaki mücadelelerden bahsedilir. Bu yıllarda Taşkent Rus Çarlığı'nın idaresindedir. Halk hürriyet arzusuyla mücadele etse de bunun karşılığı olarak gözyaşı, zulüm, kan ve sürgünden başka bir şey görmez. Anlatıcı, bu durumu “yılların yükünü ve sıkıntısını” çektiğini, görünüş ve yürüyüşünde gösteren Taşkentli bir ihtiyarla ettiği sohbet vasıtasıyla dile getirmektedir. Bu ihtiyar, hem birey hem de millet olma arzusuyla mücadele etmenin cezası olarak insanlar, nefeslerin buz kesildiği yerlerde, karanlığın bir zulüm olarak üzerlerine çöktüğü zamanları yaşamak zorunda kalmışlardır. Onlar böyle durumlarda “güneşin kendisine mekân tuttuğu” Taşkent'i hatırlayarak ısınmış ve aydınlığı görmüş, gelecek konusunda ümitlerini kaybetmemiştir. Taşkent adı söylendiğinde bu ihtiyar ve onun gibilerin akıllarına doğrudan doğruya “güneşin mekânı” olan yer gelmektedir.

“Güneşin Mekânı” olarak düşündüğü Taşkent için anlatıcı destanın II. Bölümünde bir “güneş kasidesi” söylemiştir. Ona göre Taşkent denildiğinde akılda iki şey kalmaktadır: “Yaz mevsimi” ve “güneş”. Güneşin asli unsur olduğu bu yerde de insanlar “Қуёшча яшай!!!” demektedirler. “Güneş” ise tüm canlılar için gereklidir, o da onların yaşaması için gerekli sıcaklığı ve ışığı, ayırım yapmaksızın ve karşılıksız vermektedir. Taşkenliler de tıpkı güneş gibi hem yaşadıkları yeri güzelleştirmek, hem de insanlara faydalı olmak için güneşin doğuş vaktinden batışına kadar insanlığa hizmet için çalışmaktadırlar. Yine buradaki düşünceye göre Taşkent'in bir defa suyundan içen “bir serçe dahi” dönüp dolaşıp yeniden buraya gelmektedir. Tarih boyunca çektikleri sıkıntıları dile getirmeyen bu şehrin mukimleri, bunları anlatma işini şairlere bırakmışlardır.

Taşkent'le ilgili anlatılanların sadece halk hikâyelerine yahut efsanelerine dayanmadığını dile getiren anlatıcı, bu şehrin binlerce yıllık maziye sahip olduğu üzerinde durur. Taşkent'in, tarihinin binlerce yıl öncesine dayandığını hem yer altından çıkan tarihi deliller hem de yazılı kaynaklar birbirini destekleyerek göstermektedir:

Ҳодисаки, вақт уни тупроққа қўмган, —

Кимлар айта олади? Борми гувоҳлар?

Ахир, минг йил яшамас қушлар, гиёҳлар!

Тушди не -не захматлар бу ер, бу элга.

Балки тошлар айтарди, кирсайди тилга! (Шайхзода 1969: 450)

Binlerce yıl bu coğrafyanın yaşadıklarını anlatacak olanlar, yazma eserler, mektuplar, senetler gibi tarihi nitelikteki eserlerdir. Anlatıcı, asırlar boyunca burada yaşanan sürecin sonunda, millet olma bilinciyle hareket eden insanların özgürlük için hiçbir mücadeleden kaçmadığını, bunun için gerekli mücadeleyi yaptıklarını dile getirir. Birlik ruhu içinde yapılan bu mücadelelerin neticesinde ortada kalan tek şey Taşkent'in kendisidir. Şaire göre kötülük, sıradanlık ve basit çıkarlar peşin-

de koşmak hiçbir zaman kalıcı olmayacak, insanların üzerlerine kurulan baskı ve zulüm eninde sonunda ortadan kalkacaktır:

Ҳа, билим қолар экан, ёзув қоларкан,

Ёзувдаги азалий орзу қоларкан,

Ёмонлик ўлар экан, пастлик ўларкан,

Истибоднинг қалъаси бир кун қуларкан!.. (Шайхзода 1969: 451)

Yine anlatıcı, yaptığı değerlendirmeler çerçevesinde yaşanan her şeyin ve yapılan her işin kalıcı hâle gelmesini yazılı metinlerin sağladığını, özellikle insanın hem milleti, hem onun varlık mücadelesi hem de yaşanan ve vatan mahiyetine büründürülen toprak hakkındakilerin kitaplarda saklı olduğunu ve bunlar vasıtasıyla muhafaza edildiğini söyler. Bu münasebetle insanlık tarihinin “mangu ish-chilari”¹ yaşanan hiçbirşeye bigâne kalmazlar. Maziye muhafaza etme noktasında yazılı kaynakların hemen yanıbaşında halk kültürünün ürünleri mevcuttur. Milli değerler içerisinde yer alan “ertak”, “doston”, “naql”, “maqol” gibi halk kültürünün ürünlerinde pehlivan yiğitlerin düşmanlara karşı mücadelesi aksakallı bilge ihtiyarların, bahçevanın, ekmek ustasının, kasabın dilinden nesilden nesile aktarılmaktadır. Şaire göre Taşkent’e bu gözle bakıldığında ve sahip olduğu değerler anlaşılmaya çalışıldığında onun tarihinin yazılı belgelerle, arkeoloji ve sanat tarihinin delilleriyle Hz. İsa’ya, İskender’e, Keykavus’a kadar uzanan bir maziye sahip olduğu görülecektir:

Ох, китоблар, китоблар, мангу ишчилар,

Беғараз хайрихоҳлар ва кенгашчилар!

Меҳнатнинг таърифини ёзган китоблар,

Мардлар номин ҳарфма-ҳарф тизган китоблар. ((Шайхзода 1969: 452)

Taşkent’i, yaşayacakları mekân hâline getirecek olan atalar burayı toprağı verimli, suya yakın ve havası temiz olduğu için seçmiş, güneşin yıl boyunca burayı mesken tutması sebebiyle tercih etmiş ve imar etmeye başlamışlardır. Zaman içerisinde bir şehre dönüşen Şark ve Garp arasındaki bu yer, hem doğudan hem batıdan, Çin’den Maçin’den gelen kervanların, tüccarların, seyyahların, bilim arayanların meskeni yahut uğrak yolu olmuş, bu durum Taşkent’i zamanla eşkıya ve talancıların da hedefi hâline getirmiştir. Böyle zamanları birlik ve beraberlik ruhu ve cesur insanların fedakârlıklarıyla atlatan Taşkent her dem yeni, her dem mücadeleci ruhuyla binlerce yıldır kendini muhafaza edebilmiştir.

Sonuç: Anlatıcı sonuç bölümü olarak değerlendirilebilecek XVII ve XVIII. Bö-lümelerde, vatan ve onun manası hakkındaki düşüncelerini ifade eder. Onun nararında “vatan” sözcüğünün anlamının sınırlarını çizebilmek zordur. Şair yine de “vatan” kavramının izahını yapmak amacıyla “Taşkent”i sembol olarak alıp

¹ Ölümsüz İşçiler

bunun sınırlarını şöyle belirtir:

Ватаннинг маъноси улуғвор, улкан,
 Ҳа, Ватан сўзининг чеки бепоён,
 Бу ерда туғилган, яшаган, ўлган,
 Яратган, ишлаган, курашган инсон
 Ватан меҳри билан ўз қадрин билган,
 Ватансиз кимсалар дарвиш дейилган.
 Юраклар — юлдузлар, Ватан — коинот,
 Бир тилак, бир гоя, бир тан коинот.

Anlatıcı için vatan yaşadığı ev, alışveriş yaptığı mağazalar, dostlarıyla buluşup görüştüğü çayhane²ler, yorulduğunda dinlenmek için oturup çay içtiği mekânlar, varlığıyla kendisine mutluluk kaynağı olan “insan”ın kendisi, kışın gördüğü kar, baharda islandığı yağmur, yazda terleten güneş... Onun nazarında masal anlatan ihtiyarlardan radyoda dinlenen “en son haber”e kadar her şey ama her şey vatanı oluşturur. Yine o, destanın sonunda “umrimning boshlag’ich mavsumlari” olarak nitelendirdiği Taşkent’e geldiği ilk günlerde, kendisine bir kardeş gibi sahip çıkan Gafur Gulom’ı hatırlatarak vatan kavramının içerisinde değerlendirdiği “ağabey- kardeş” münasebetinin önemini de vurgular. O, Taşkent’in doğunun güneyinde yer alan şevketli “payitaht” olduğunu, kendisinin bütün tarihi ve içinde barındırdıklarıyla bir destan olduğunu, insanın onu anlatmak için yazacağı misralarının sonunun olacağını dile getirir. Anlatıcı, bu şehri anlatmak için ne kadar yazarsa yazsın, ne kadar söylerse söylesin bunun bir nihayet bulacağını ama Taşkent’in mazideki binlerce yılda olduğu gibi gelecekteki binlerce yılda da varolacağına ve yine destanlar yazacağına inancının tam olduğunu dile getirir.

Anlatıcı, Taşkent’i, onun kendisinde ve insanların düşüncelerindeki anlamını anlatırken tarihte yaşanan zıtlıklardan, güneşin Taşkent’teki yeri ve anlamından, şehrin tarihinden, onu şehir kimliğine büründüren ecdadın yaptıklarından, bu şehrin sembolü hâline gelmiş insanların biyografilerinden, Taşkent’teki gelenek ve göreneklerden, bu şehirdeki dostlarından yararlanmıştır. Doğrudan doğruya vaka kurgusu esasında düzenlenmemiş olan Taşkentnâme’de tespit ve tahliller, bu şehrin mukimleri ve bu şehri meydana getiren eşya, eser, varlık ve insanlar vasıtasıyla ortaya konulmuştur.

² Gruplar için yemekli sohbetlerin yapıldığı mekânlar.

Erkin Vâhidov ve Palatkada Yozilgan Doston

Günümüz Özbek şairlerinden Erkin Vâhidov, 28 Aralık 1936'da Özbekistan'ın Fergana eyaletine bağlı Altıarık kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta anne ve babasız kalan Vâhidov, Taşkent'te yaşayan dayısının himayesinde büyür. Onun Taşkent'te geçen çocukluk ve gençlik yıllarından kalan en güzel hatıraları, Ostrovski adlı pioner³ sarayındaki şair Gayretî'nin kursu ve dayısının evinde yapılan edebî sohbetlerle ilişkilidir. Dayısı Kerim Sâhibayev hukukçu olmakla birlikte, edebiyat ve sanata meraklı, şiirden anlayan birisidir. Onun evine şair Çüstî, Şâ-celilov kardeşler, Marufhoca Bahadırov, âlim ve tercüman Alihan Sağunî sık sık gelmektedir. Erkin'in şiire olan merakını fark eden dayısı onun da bu sohbetlere katılmasını ister. Şiir, şarkı ve söz atışmalarıyla şenlenen bu sohbetlere katılanlar Hâfız, Nevâî, Bîdil ve Fuzûlî'nin beyitlerini tahlil edip, bu şiirleri kendi birikim ve estetik zevkleri esasında açıklarlar (G'ofurov vd. 1999: 440- 441). Erkin Vâhidov'da şiire karşı merak, istek ve sevgi işte bu edebiyat meclislerinde filizlenir. Yine bu toplantılara katılanlardan bazıları da ilâhiyatçı aydınlardır. Erkin Vâhidov'un doğasındaki Şark medeniyeti ve edebiyatına olan derin ilgi ve hürmet de yine bu din adamları vasıtasıyla şekillenmiştir.

1955 yılında üniversiteye kaydolun Erkin Vâhidov'un hayatında üniversitedeki edebî muhit ve Yozuvchilar Uyuşması⁴'nın genç şairlere yönelik düzenlediği seminerler derin izler bırakır. Bu seminerlerde hem üzerinden konuşulan mevzular, hem de büyük üstat Aybek, Gafur Gulam, Abdullah Kahhar, Mirtemir, Şeyhzâde-ler ile ilk mülâkat ve karşılaşmalar, onun sanatının şekillenmesine ve kendi yönünü tayin etmesine yardımcı olur (Vohidov 1987: 74).

Üniversiteden mezun olduktan sonra "Yaş Gvardiya" yayınevinde redaktör olarak çalışmaya başlayan Erkin Vâhidov'un 1961 senesinin sonlarına doğru ilk şiir kitabı olan "Tong Nafasi" yayımlanır. Gerek okuyucu gerekse edebiyat eleştirmenleri (Sharafiddinov 1983: 152-155) tarafından takdirle karşılanan şairin *Qoshiqlarim Sizga, Yurak va Aql, Mening Yulduzim, Lirika, Yoshlik Devoni ve Hozirgi Yoshlar* adlı şiir kitapları arka arkaya yayımlanır. Erkin Vâhidov, milletinin gönlünde bir ukde olarak kalan sözleri büyük bir cesaretle ilk defa "Özbeğim" kasidesiyle 1968 yılında terennüm eder. Şaire en geniş şöhreti kazandıran bu şiir, düğünlerde ve sohbetlerde terennüm edilen bir şarkı ve ezberden okunan millî bir eser hâline gelmiştir.

Palatkada Yozilgan Doston (Çadırda Yazılan Destan): Bu destan, 1966 yılında meydana gelen büyük depremden sonra Taşkent şehrinin durumunu ve şehrin yeniden nasıl imar edildiğini; Özbeklerin sebat ve metanetini, ruh güzelliğini ve dostluğa yükledikleri anlatmaktadır.

Destan, 872 mısradan müteşekkildir ve *Palatkada Yozilgan Doston, Tramvaydagi Suhbat* (1), "T-34" (2), *Bolalarni Jo'natish* (3), *Kelinchak* (4), *O'zbek Qızı Lyubov'*

³ Çocuk komünistler; komünizmin başlangıcını okuyan, öğrenen çocuklara verilen ad.

⁴ Yazarlar Birliği

Timchenko (5), *Shahar Ijrokomining Raisiga Oshiqlardan Ariza* (6), *Shahri Dilorom* (7) ve *Nihoya* (8) bölümlerinden oluşur. Destanda, anlatıcının tutumu iki şekilde görülmektedir. Bunların ilkinde anlatıcı, Taşkent depremi ve bundan sonra yapılanları dışarıdan takip eden ve bunlar hakkında çeşitli yorumlar yapan birisi olarak; diğerinde ise çalışmalara bizzat katılan, devlet yetkilileri ve halk ile görüşen bir Taşkentli olarak konuşmaktadır. Anlatıcı, bunların yanı sıra yine depremden sonra milletin yanında yer alarak yardım edenleri görüp övmekte, buna karşın sıkıntılı döneminde Taşkent'i bir an önce terk etmeye çalışanları ise yermektedir.

Destanın vak'a terkibi şöyledir:

Giriş: Destan, 26 Nisan 1966 tarihinde 05:23 sularında Taşkent'te bir deprem olduğu haberinin verilmesiyle başlar. Deprem 7,5-8 şiddetindedir. Deprem anında insanların nasıl can kaygısına düştüklerini, bağıriş ve çığlıkların birbirine karıştığını, annelerin çocuklarını beşiğiyle birlikte dışarı çıkarıp güvenli bir yere gidebilme telâşını, can havliyle insanların pencerelerden atladığını dile getiren anlatıcı, Taşkent'teki birçok evin de oturulamaz hâle geldiğini belirtir.

Anlatıcı, deprem olmasına rağmen hayatın yine de her zamanki gibi devam edeceğini vurgular. Bu sebeple esas olan, bu zor günlerde insanların birbirine yardım etmesinin gerektiridir. Bunun için evi olmayanlara sahip çıkılmalı ve onlar sokakta bırakılmamalıdır. Ona göre Taşkentlilerin yaşadığı bu zor zamanlar geçecek, güzel günler elbette yine gelecektir.

Gelişme: Zelzeleden sonra insanlar günlük hayata yeniden dönmüştür. Bir gün önce yaşanan depremin yerini futbol sohbetleri almış, deprem fıkralara konu, esprilere malzeme olmuştur. Anlatıcı, halkın içinde bulunduğu durum karşısında duyarsız kalan bir kısım Taşkentliyi eleştirmektedir (*Tramvaydagi Suhbat*). Anlatıcı destanın "T-34" bölümünde, depremde zarar gören insanlar için çalışan bir tankın ağzından destana devam eder. Taşkentlilere yardım etmek için gönderilen ordu birlikleri arasında bir de savaşlarda uzun yıllar kullanıldıktan sonra savaş görevinden ayrılmış tank vardır. Tank, Taşkent'teki enkazın kaldırılmasında kullanılmaktadır. Savaşlarda insanların canını alan "T-34" adlı tank, yaptığı bu hizmetten dolayı mutludur. Çünkü bir kenarda paslanıp çürümek yerine, insanlara faydalı bir iş yapmaktadır.

Depremde yıkılan evlerin enkazının kaldırılması ve Taşkent'in yeniden imarı sürecinde Taşkentli çocuklar üç ay için Moskova ve Kiev'e gönderilir. Aileler, çocuklarını müşfik kollara emanet ettiklerini ve kısa bir süreliğine olan bu ayrılığın yakın zamanda sona ereceğini düşünmektedirler. Bu sebeple anlatıcı, Moskova ve Kiev'e gönderilen çocukların mahzun değil, mutlu olduklarını dile getirir (*Bolalarni Jo'natish*). Şair, kendi oturduğu caddede evi olan ve zelzele sırasında çocuğunu ve kendisini son anda kurtarabilen bir gelini anlatır. Yıkılmakta olan evi terk ederken duvara çarpan gelin daha sonra vefat eder. Komşuları hem vefat eden geline, hem öksüz kalan yavrusuna, hem de kocasına üzülmemektedir (*Kelinchak*).

O'zbek Qizi Lyubov Timchenko bölümünde, savaş döneminde babası cepheye giden Ukraynalı bir kız anlatılmaktadır. Lyubov, II. Dünya Savaşı yıllarında kendisine bakacak kimsesi olmadığı için Taşkent'te bir ailenin yanına yerleştirilmiştir. Babası cepheden döndükten sonra kızını, onun bakımını üstlenen ailenin yanından alarak yeniden Ukrayna'ya getirmiştir. Bir süre baba kız birlikte yaşarlar; ancak babanın yeniden cepheye çağırılması üzerine Lyubov yine tek başına kalır. Deprem olduğunu duyan Lyubov, kendisine anne ve babalık eden insanları bulmak ve onlara yardımcı olmak amacıyla Taşkent'e gelir. Kendisini bir Özbek olarak tanıtan Lyubov, Taşkent'in her yerinde onları aramaktadır.

Shahar Ijrokomining Raisiga Oshiqlardan Ariza bölümünde, Taşkent'te yaşayan âşıkler, şehrin yeniden imar edilmesiyle ilgili düşüncelerini belediye başkanına iletirler. Burada şair, kendi düşüncelerini âşıklerin ağzından dile getirir. Âşıkler, Taşkent'in bir sevgi şehri olarak imar edilmesini arzulamaktadırlar. Şehrin cadde ve sokaklarına âşıklerin duygu ve düşüncelerini ifade eden isimlerin verilmesini, zor günlerinde Taşkent'ten kaçarak Kırım'a giden sözde vatanperverlerin unutulmamasını ve onların yeni şehre sokulmalarını istemektedirler.

Shahri Dilorom bölümü, dördüncü sınıfta okuyan on bir yaşındaki bir çocuğun Taşkent, Taşkentliler ve buranın yeniden imarıyla ilgili düşünceleri anlatılmaktadır. Bu çocuk şehrin imarı için toplanan yardıma, kendisine atlas gömlek almak için biriktirdiği parayı bağışlamıştır. O, gönderdiği bu parayla bir çocuk yuvası yapılmasını istemektedir. On bir yaşındaki çocuğun bu davranışı üzerine duygulanan şair, "Senin gibi Taşkent'i düşünenler olduğu sürece, bu yara en kısa zamanda sarılacaktır," der.

Sonuç: Şair bu bölümde, zelzelenin üzerinden iki ay kadar bir sürenin geçtiğini belirtir. Muhtemelen şair, geçip geçmediği şiirden açıkça anlaşılamayan bu sürenin sonrasındaki bir zamanı hayal etmektedir. Şair, bu destanın toz toprak içinde, çadırda yazıldığını ve burada söylenenlerin bütün Taşkentlilerin düşüncesi olduğunu dile getirir. Burada, destanın daha önceki bölümlerine göndermeler yapan şair, Özbek kızı Lyubov'un annesi Şerife Nisâ'yı bulup bulmadığını, Dilâra'nın isteği olan çocuk yuvasının yapılıp yapılmadığını ve âşıklerin belediye başkanına mektupla ilettikleri arzularının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini sorgular. Söz konusu hususların gerçekleştiğini gören şair, artık bahtiyardır. Depremin yaraları henüz tamamen sarılmamış olmasına rağmen, önünde sonunda bu sıkıntıların çözüleceğini, fakat zor günlerinde Taşkent'i bırakıp Kırım'a gidenlerin döndükleri zaman burada hiçbir itibarlarının olmayacağını belirtir (*Nihoya*).

Anlatıcı, vak'anın takdiminde kahramanların ağzından kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Bu kahramanlar, sıradan kişiler olmakla birlikte depremi yaşayan, Taşkent'in ve Taşkentlilerin hâline üzülen, depremezeder için çalışan eşya ve insanlardan oluşmaktadır. Anlatıcının destanda düğüm unsurlarına fazla yer vermediği görülmektedir.

Sonuç

Maksud Şeyhzâde ve Erkin Vâhidov, Taşkent'e farklı sebeplerle sonradan gelip yerleşen ve burada hayatlarını devam ettiren iki şairdir. Bu şairlerden Şeyhzâde'nin yazmış olduğu destanda Taşkent'in mukimleri, onların hayata bakışları; bu insanların yaşadıkları şehri doğal görünüşü ve tabiatının oluşturduğu bütünlük esasında sevmeleri, bu mekanı tarihi yönleriyle bilmeleri ve bütün bunların kendilerine yüklediği sorumluluğu taşımaları söz konusudur. Tarihin en eski şehirlerinden birisi olan Taşkent'in adeta her yerinde bunu gösteren deliller bulunmaktadır. Bu yönüyle Özbeklerin atalarının tarihe kalıcı bir iz bırakmak adına bu şehri kurdukları ve sonraki nesillerin de bunun farkında olarak kendilerinden sonrakilere bir bütünlük içerisinde teslim etmek gayretinde oldukları dile getirilmektedir. Erkin Vâhidov'un yazmış olduğu destanda ise doğal bir felaket nedeniyle neredeyse tamamı yıkılan şehrin durumu anlaması ve yeniden şehri eski hâline getirme gayret ve mücadelesi dile getirilmektedir. Şairin ifadesiyle sıkıntılı günlerinde şehri terk edenler, buranın mukimlerince unutulmayacaktır.

Kaynakça

G'OFUROV A. vd., (1999). *XX-Asr O'zbek Adabiyoti*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.

KARAKAŞ, Şuayip (2010). "Maksud Şeyhzâde ve Mirza Uluğbek Piyesi". *Gazi Türkiyat, Cilt: VII*. Sayı: 13, s. 64.

KARİMOV Naim (2010). *Maqsud Shayhzoda*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.

KARİMOV, Naim (2008). "Maqsud Shayhzoda (1908-1967) - Hayoti va Icodi Sahifalari", *XX-Asr Adabiyoti Manzaralari - Birinchi Kitob*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.

KATTABEKOV, Akram, VAHOB Rahmanov (1995). "Maqsud Shayhzoda" *O'zbek Adabiyoti*. Toshkent.

Mirvaliyev, Sobir (1993). *O'zbek Adiblari*. Toshkent: Fan Nashriyoti.

QOSİMOV, Begali (1997). "Sotsyalistik Realizm Adabiyoti", *O'zbekiston Respublikasi- Entsiklopediya*. Toshkent.

RIZA, Helil (1980). *Megsud Şeyhzadenin Bedii Yaradılışı*. Bakı.

SHARAFİDDİNOV, Ozod (1983). "Izlanish Yo'llarida", *Hayot Bilan Hamnafas*. Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti "Yosh Gvardiya" Nashriyoti.

SHARAFİDDİNOV, Ozod (1983). "Umlar Bo'ladiki", *Hayot Bilan Hamnafas*. Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti "Yosh Gvardiya" Nashriyoti.

VOHİDOV, Erkin (1987). "Qaynoq Hayot Ichida Yashab". *O'zbek Tili va Adabiyoti* 6.

VOHİDOV, Erkin (2000). “*Palatkada Yozilgan Doston*”, *Ishq Savdosi*. Taşkent: Sharq Nashriyoti.

ФАФУРОВ, Иброхим (1983). “Халқ Шоири”, *Мақсуд Шайхзода Замондошлари Хотирасида*. Тошкент: Фафур Ғулом Номидаги Адабиёт Ва Саиъат Нашриёти.

ЗОКИРОВ, Мухсин (1983). “Тошкентнома’нинг Яратилиш Тарихидан... Ижод Жараени”, *Мақсуд Шайхзода Замондошлари Хотирасида*. Тошкент: Фафур Ғулом Номидаги Адабиёт Ва Саиъат Нашриёти.

ШАРАФИДДИНОВ, Озод (2003), “Адабиётимиз Фидойиси”, *O‘zbekiston Adabiyoti va San’ati Gazetasi*. Тошкент

ШОАБДУРАҲМОНОВ, Ш. Ш. (1983). “Шайхзода Ҳақидаги Хотиралардан Кичик Бир Лавҳа”, *Мақсуд Шайхзода Замондошлари Хотирасида*. Тошкент: Фафур Ғулом Номидаги Адабиёт Ва Саиъат Нашриёти.